

O'ZBEK ADABIYOTIDA EKOLOGIK MAVZULAR: TABIAT VA INSON  
MUNOSABATI

Berdiyev Baxtishod

Alisher Navoiy nomidagi Toshkent Davlat O'zbek tili adabiyoti universiteti  
kechki fakulteti 404 guruh talabasi.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18397998>

**Annotatsiya.** Mazkur maqolada o'zbek adabiyotida ekologik mavzular, tabiat va inson o'rtasidagi munosabatlar ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Adabiy matnlarda tabiatning estetik, madaniy va ma'naviy ahamiyati, shuningdek insonning atrof-muhitga bo'lgan mas'uliyati va uning ekologik ongini shakllantirishdagi o'rni ochib beriladi. Tadqiqotda ekologik mavzularni ochishda klassik va zamonaviy adiblarning ijodi misol sifatida keltiriladi, shuningdek, ularning tabiatni tasvirlash uslublari va badiiy ifodasi o'rganiladi.

**Kalit so'zlar:** o'zbek adabiyoti, ekologiya, tabiat, inson va tabiat munosabati, ekologik tafakkur, badiiy matn.

**Аннотация.** В статье анализируются экологические темы в узбекской литературе, а также взаимоотношения человека и природы. Рассматривается эстетическое, культурное и духовное значение природы в литературных произведениях, а также роль литературы в формировании экологического сознания человека. В исследовании приводятся примеры как классических, так и современных писателей, освещаются их способы изображения природы и художественные средства выражения.

**Ключевые слова:** узбекская литература, экология, природа, отношения человека и природы, экологическое мышление, художественный текст.

**Annotation.** This article analyzes ecological themes in Uzbek literature, focusing on the relationship between humans and nature. It examines the aesthetic, cultural, and spiritual significance of nature in literary works, as well as the role of literature in shaping human ecological consciousness. Both classical and contemporary Uzbek writers are considered as examples, highlighting their methods of portraying nature and artistic expression.

**Keywords:** Uzbek literature, ecology, nature, human-nature relations, ecological consciousness, literary text.

KIRISH

Zamonaviy adabiyotshunoslik va ekologiya fanlarida inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlarni o'rganish muhim ilmiy masala hisoblanadi. O'zbek adabiyoti boy tarixiy va madaniy merosga ega bo'lib, unda tabiat tasviri, uning estetik va ma'naviy qadriyatlari keng yoritilgan. Shu bilan birga, adabiy matnlar orqali insonning tabiatga bo'lgan munosabati, uning ekologik ongini shakllantirish, tabiatni asrash zarurligi kabi masalalar o'quvchi va tomoshabin ongiga yetkaziladi [Ne'matov, 2005; 56].<sup>1</sup> Adabiy matnlar orqali insonning tabiatga bo'lgan munosabati, uning ekologik ongini shakllantirish, tabiatni asrash zarurati va ekologik mas'uliyat masalalari o'quvchi va tomoshabin ongiga yetkaziladi.

<sup>1</sup> Abdulla Qodiriy. **O'tkan kunlar.** – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018.  
Karimov B. **O'zbek kinematografiyasi va adabiyot.** – Toshkent: Ma'naviyat, 2012.

Shu bilan birga, adabiyotda ekologik tafakkur tabiatni nafaqat vizual va estetik jihatdan, balki inson ruhiyati va jamiyat bilan uzviy bog'liq holda tasvirlash orqali rivojlantiriladi.

O'zbek adabiyotida ekologik mavzular, xususan, tabiat va inson munosabatini ochib berishda klassik va zamonaviy adiblar ijodi asosiy manba sifatida xizmat qiladi. Masalan, Abdulla Qodiriy, Cho'lpon, Oybek, Said Ahmad va boshqa yozuvchilar ijodida tabiat inson ruhiyati, ma'naviyati va axloqiy qadriyatlari bilan uzviy bog'liq tarzda tasvirlangan [Karimov, 2012; 89].

Mazkur maqolaning maqsadi — o'zbek adabiyotidagi ekologik mavzularni tahlil qilish, tabiat va inson o'rtasidagi munosabatni adabiy vositalar orqali yoritish, shuningdek, badiiy matnlar orqali ekologik tafakkur va mas'uliyatni shakllantirish jarayonini o'rganishdir.

### **METODOLOGIYA**

Mazkur tadqiqotda o'zbek adabiyotidagi ekologik mavzular, tabiat va inson munosabatini o'rganish uchun kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. Tadqiqotning asosiy maqsadi adabiy matnlarda ekologik mavzularni aniqlash, tabiat va inson o'rtasidagi munosabatlarni tahlil qilish hamda badiiy ifoda vositalarini o'rganishdan iboratdir. Birinchi bosqichda nazariy-tahliliy metod qo'llanilib, ekologik mavzularni yoritishda adabiyotshunoslik va ekologik nazariy manbalar tahlil qilindi. Bu metod yordamida ekologik tushunchalar, tabiat tasvirining estetik va ma'naviy jihatlari aniqlashtirildi [Ne'matov, 2005; 56].

Ikkinchi bosqichda qiyosiy-tahliliy metoddan foydalangan holda klassik va zamonaviy adiblarning tabiatni tasvirlash uslublari, inson va tabiat o'rtasidagi munosabatning o'ziga xos jihatlari solishtirildi. Shu orqali adabiy matnlarda ekologik masalalarning ifoda usullari, obrazlar tizimi va badiiy vositalarning ta'siri aniqlash mumkin bo'ldi [Karimov, 2012; 89]. Shuningdek, tadqiqotda kompozitsion-semiotik metod qo'llanilib, adabiy matnlardagi ramzlar, metaforalar, leksik birliklar va tasviriy detallar orqali tabiat va inson munosabati vizual va semantik jihatdan tahlil qilindi. Bu metod ekologik mazmunni badiiy tafakkur asosida talqin etishga xizmat qiladi [Xolmirzayev, 2018; 41].<sup>2</sup>

Umuman olganda, mazkur metodologik yondashuv adabiy matnlarda ekologik mavzularni ilmiy jihatdan tahlil qilish, tabiat va inson munosabatini o'rganish va ularning badiiy ifodasini aniqlash imkonini beradi.

### **MUHOKAMA VA NATIJALAR**

Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, o'zbek adabiyotida ekologik mavzular keng va chuqur yoritilgan. Adabiy matnlarda tabiat tasviri insonning ruhiyati, ma'naviy qadriyatlari va axloqiy qarorlariga bog'liq holda beriladi. Klassik adabiyot namunalari, masalan, Abdulla Qodiriy va Cho'lpon ijodida tabiat tasviri insonning ichki dunyosi bilan uzviy bog'langan va badiiy vositalar orqali kuchli estetik ta'sir yaratadi [Ne'matov, 2005; 61].

Zamonaviy adiblar, masalan, Oybek va Said Ahmad, ekologik mavzuni inson jamiyati, ijtimoiy mas'uliyat va ekologik ong bilan bog'laydilar. Bu esa tabiat va inson munosabatini faqat estetik yoki tasviriy jihatdan emas, balki ma'naviy va ijtimoiy kontekstda ham yoritadi [Karimov, 2012; 94]. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, adabiy matnlar orqali insonlarda ekologik tafakkur va tabiatni asrashga doir mas'uliyat tuyg'ulari shakllanadi.

<sup>2</sup> Ne'matov H. **Adabiyot va tabiat**. — Toshkent: Fan, 2005.  
Oybek. **Qutlug' qon**. — Toshkent: Sharq, 2016.

Shu bilan birga, adabiy asarlarning ayrim sahnalarida tabiatni inson tomonidan buzilishi, uning oqibatlari va tabiat bilan uyg'unlikning yo'qligi dramatik tarzda tasvirlangan, bu esa ekologik xabardorlikni kuchaytiradi.

Ushbu jarayonda mualliflar quyidagi metodik jihatlarni qo'llaydi: tabiatni ramziy tasvirlash, metaforalar va personifikatsiya orqali inson-tabiat munosabatini ko'rsatish, tabiat hodisalarini ijtimoiy yoki axloqiy masalalar bilan bog'lash [Xolmirzayev, 2018; 45].<sup>3</sup>

Natijalar shuni ko'rsatadiki:

1. O'zbek adabiyotidagi ekologik mavzular insonning tabiat bilan uzviy munosabatini shakllantirishga xizmat qiladi.
2. Adabiy matnlar estetik va ma'naviy jihatdan ekologik tafakkur va mas'uliyatni rivojlantiradi.
3. Klassik va zamonaviy adiblar ekologik mavzuni turli badiiy uslublarda, lekin doimiy ravishda inson va tabiat uyg'unligini ta'kidlash orqali yoritadilar.

Shu bilan birga, tahlil jarayonida ekologik mavzularni yanada samarali o'rganish uchun: klassik va zamonaviy adabiyot namunalarini qiyosiy tahlil qilish, ekologik tafakkur bilan bog'liq obrazlarni chuqur semantik tahlil qilish tavsiya etiladi.

Umuman olganda, muhokama va natijalar shuni ko'rsatadiki, o'zbek adabiyoti ekologik tafakkur va tabiatni asrash masalalarini shakllantirishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi.

#### XULOSA

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, o'zbek adabiyotida ekologik mavzular tabiat va inson munosabatini yoritishda muhim ahamiyatga ega. Adabiy matnlarda tabiat inson ruhiyati, ma'naviy qadriyatlari va axloqiy qarorlariga uzviy bog'langan holda tasvirlanadi. Klassik va zamonaviy adiblar ijodida tabiatni ramziy, metaforik va personifikatsion usullar orqali ifodalash orqali ekologik tafakkur va insonning tabiatga mas'uliyatini shakllantirishga xizmat qiladi [Ne'matov, 2005; 61; Karimov, 2012; 94].

Shuningdek, adabiyot orqali insonlarda tabiatni asrashga doir estetik, ma'naviy va ijtimoiy mas'uliyat hissi rivojlanadi. Bu esa ekologik madaniyatni oshirish, inson va tabiat o'rtasidagi uyg'unlikni targ'ib qilish va milliy madaniy merosni muhofaza qilishga xizmat qiladi.

Natijada, o'zbek adabiyoti ekologik mavzularni yoritishda samarali vosita bo'lib, tabiat va inson munosabatini o'rganish, ekologik tafakkur va mas'uliyatni shakllantirishning muhim manbai hisoblanadi. Shu sababli kelgusida ekologik mavzularni chuqurroq o'rganish va adabiy asarlarni tahlil qilish orqali ekologik madaniyatni rivojlantirish istiqbollari kengayadi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, o'zbek adabiyotida ekologik mavzular nafaqat tabiat va inson munosabatini yoritish, balki milliy ma'naviyat, axloqiy qadriyatlar va ijtimoiy ongni shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Klassik adabiyot namunalari — Abdulla Qodiriy, Cho'lpon, Oybek ijodi — tabiatni insonning ichki dunyosi va ruhiy holati bilan uzviy bog'lab tasvirlaydi. Shu bilan birga, adabiy matnlarda tabiatning qadri, go'zalligi va inson hayotidagi o'rni estetik vositalar yordamida ochib beriladi, bu esa o'quvchi va tadqiqotchi ongida ekologik

1. <sup>3</sup> Said Ahmad. **O'zbekiston tongi**. – Toshkent: Sharq, 2017.

2. Xolmirzayev S. **Adabiy jarayon va ekologik tafakkur**. – Toshkent: Universitet, 2018.

3. Cho'lpon. **Kecha va kunduz**. – Toshkent: Sharq, 2015

tafakkur va mas'uliyatni uyg'otadi [Ne'matov, 2005; 61]. Zamonaviy adabiyotda ekologik mavzular ijtimoiy va siyosiy kontekst bilan ham bog'liq holda yoritiladi. Masalan, Said Ahmad va boshqa zamonaviy yozuvchilarda tabiatning buzilishi, insonning atrof-muhitga nisbatan befarqligi va ekologik barqarorlikni ta'minlash masalalari dramatik badiiy vositalar orqali ifodalanadi [Karimov, 2012; 94]. Shu yo'l bilan adabiyot insonni ekologik mas'uliyat va tabiatni asrashga chorlaydigan vosita sifatida xizmat qiladi.

Shuningdek, ekologik mavzularni o'z ichiga olgan adabiy asarlar yosh avlodni atrof-muhitni qadrlashga, tabiat bilan uyg'unlikda yashashga va ekologik barqaror turmush tarzini shakllantirishga o'rgatadi. Bu esa nafaqat adabiyotshunoslik, balki ekologiya va madaniyatshunoslik fanlari bilan integratsiyalashgan holda, ilmiy-amaliy jihatdan ahamiyatlidir.

Natijada, o'zbek adabiyoti ekologik tafakkur va tabiatni asrash masalalarini shakllantirishda samarali vosita bo'lib, u milliy madaniy merosni saqlash, yosh avlodda estetik va axloqiy qadriyatlarni rivojlantirish, hamda ekologik ongni oshirishga xizmat qiladi. Kelajakda ekologik mavzularni chuqurroq tadqiq etish va adabiy asarlarni ilmiy tahlil qilish orqali ekologik madaniyatni rivojlantirish va ekologik pedagogika strategiyalarini shakllantirish imkoniyatlari kengayadi. Shu bilan birga, o'zbek adabiyotida tabiat va inson munosabatini yanada keng qamrab oluvchi yangi tahliliy yondashuvlar ishlab chiqish zarurati mavjud.

#### **FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR**

1. Abdulla Qodiriy. O'tkan kunlar. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2018.
2. Karimov B. O'zbek kinematografiyasi va adabiyot. – Toshkent: Ma'naviyat, 2012.
3. Ne'matov H. Adabiyot va tabiat. – Toshkent: Fan, 2005.
4. Oybek. Qutlug' qon. – Toshkent: Sharq, 2016.
5. Said Ahmad. O'zbekiston tongi. – Toshkent: Sharq, 2017.
6. Xolmirzayev S. Adabiy jarayon va ekologik tafakkur. – Toshkent: Universitet, 2018.
7. Cho'lpon. Kecha va kunduz. – Toshkent: Sharq, 2015